

Almanah

JEVREJSKE ZAJEDNICE CRNE GORE

**Avugust 2017. godine/Almanah Jevrejske zajednice Crne Gore
br.5-6; izlazi na 6 mjeseci; Godina III; ISSN 2337-0157**

Sadržaj

Uvodna riječ.....	5
-------------------	---

U I OKO ZAJEDNICE

1. Intervju g-dina Jaše Alfandarija, predsjednika Jevrejske zajednice CG, portalu Antena M, povodom Dana jevrejske kulture.....	6
2. Aktivnosti u Jevrejskoj zajednici CG između dva Almanaha	10
3. Kako poučavati o Holokaustu.....	46
4. Žene i Holokaust	52
5. Holokaust	54
6. Ustanak u Varšavskom getu.....	56
7. Kristalna noć.....	57
8. Kultura sjećanja na Holokaust.....	58
9. Crnogorski Jevreji.....	60
10. Međuvjerski dijalog na Kosovu.....	61
11. Četvrta konferencija MAHAR	62
12. Aktivnosti Jevrejske zajednice CG sa jevrejskim organizacijama	65
13. Svjetski jevrejski kongres i kampanja „MI PAMTIMO	66
14. Između Beograda i Podgorice	67

ČITAOCI NAM ŠALJU

15. Restitucija ukratko	69
16. Uloga Jevreja u Američkom ratu za nezavisnost.....	74
17. Istorija Jevreja (Kako je Ajnštajn boravio u Albaniji)	76

TEKSTOVI NAGRAĐENI NA KONKURSU SJOS-a

18. Položaj Jevreja u Osmanskom carstvu (nastavak)	79
19. Jevrejski red esenjana i njihova mudrost u svetu.....	89

PREUZETO IZ STRANE ŠTAMPE

20. World Jewish Congress	101
---------------------------------	-----

STVARALAŠTVO

21. Rabini sa područja Balkana.....	105
22. Feliks Mendelson - Nastojanja i tragovi.....	107
23. Saša Baron Koen	111
24. Sajmon i Garfankel.....	113
25. Violinista na krovu	116
26. Danijel Dej - Luis	117

VREMEPLOV

(Tekstovi preuzeti iz Jevrejskog almanaha Saveza jevrejskih opština Jugoslavije)

27.	Čije je delo Novosadska racija	119
28.	Dr Fridrih Pops	139
29.	Jevreji u Srbiji početkom XX veka	147
30.	O radu Saveza jevrejskih opština prvih dana po oslobođenju Beograda	123

JEVREJSKA KULTURA TRADICIJA I ISTORIJA

31.	Antički Izrael u dokumentima susednih naroda i zemalja.....	158
32.	Istorija Jevreja	177
33.	Jevrejski simboli i predmeti	181
34.	Jevrejska kuhinja.....	182

raskova, Mr. Segelman's assistant on Crisis Management, **Benny Davidson**, who was among the hostages in Entebbe in 1976, and **Avner Avraham**, a former high-ranking officer in the Mossad; **Dr. Yom-Tov Samia**, Major General (Res), he was head of the Israeli Defence Forces' Southern Command; **Ami Ayalon**, the former director general of the Shin Bet; Israeli journalist **Shimon Shiffer**; **Dr. Sonja Tomovic** and **Dr. Zarko Korac**, experts on the rise of far-right political movements in the former Yugoslavia; **Dr. Eli Tauber**, author of the book "Secrets of the Sephardic Kitchen." **Dr Louis Fleischman** who talked about the forthcoming US Election and the rise of Trump and **Brooks Newmark**, Research Associate in the Politics Department at St Antony's College Oxford, spoke on the current challenges in Syria and why the UK voted for Brexit.

„**MAHAR**“ 2017, the three-days event will feature lectures focusing on the current political and social events in Europe under the heading:

Whither will Jewish Diaspora go -

The lecturers, panelists and interlocutors are high professionals and experts in different fields related to the Jews, including: Rabbi **Menachem Margolin**, the head of the Rabbinical Centre of Europe. Also, the „MAHAR“ 2017, will include in program: **Eichmann- the capture and the trial**: Operation Finale: the capture of Eichmann by the Mossad on May, 1960. **Avner Avraham**; **The Eichmann trial**: **Miki Goldman**, police officer, one of the Eichmann's interrogators and assistant to the prosecutor; **Noemi Yitzhar**, Israeli historian; **Mr. Eitan Ben – Eliahu**, Major – General (Ret); **Mr. Marko Popovic**, writer, historian and publicist, **Dr Rachel Shelly Levy Drummer**, **HE Dan Oryan** the Israeli Ambassador to Macedonia, Director of Balkan Department, Ministry of Foreign Affairs of Israel. **Mr. Danny Atar**, **KKL-JNF** World Chairman.

This year, „Mahar“ 2017, programme will include the film presentation **“Ben - Gurion epilogue”**, documentary retrospective analysis, of one of modern history's greatest leaders- David Ben-Gurion, of the Zionist enterprise. Also, the programme of the „Mahar“ includes three spe-

cial exhibitions: Jews in Split”, ” by **Mrs. Ana Lebl**, President of the Jewish Community of Split, “The Jews' participation in the development of voluntary firefighting in Zemun”, by **Mr. Nenad Fogel**, President of the Jewish Community of Zemun; “DIASPORA” relating to European Days of Jewish Culture, by **Mr. Goran Levy**, President of the Jewish Community of Novi Sad.

So far the most numerous meetings of Jews in the region, „Mahar“ conference wouldn't be possible without help of donors: World Jewish Congress, Euro-Asian Jewish Congress, “Keren Kayemet LeIsrael-Jewish National Fund“ and the Governments of Montenegro and the State of Israel.

Translated by: **Ms. Ljiljana Vuković**, professor of the English language and literature,- Head of the library of the JCMNE

KAKO POUČAVATI O HOLOKAUSTU

Nastavnik možda ne može da učini mnogo u naporima da se genocid ne ponovi, ali i ono malo što može mnogo je više od ništa.

■ Jerusalem

Izrael. Čudna zemlja, stara, mlada, neobična. Sveta zemlja. Zemlja kontrasta, suprotnosti i paradoksa. Zemlja gde mirišu četinari, cvetaju oleanderi, pomorandže i nar, sazrevaju banane, a vode niotkuda. Vazduh suv i topao. Pustinja. Čim ugledaše

velike stajaće vode, od sreće, nazvaše ih morima – i Mrtvo more i Galilejsko more su jezera.

Izrael. Čudna zemlja. Jerusalim, neobičan grad. Podeljen na (ili sastavljen od) četiri dela – jevrejski, islamski, hrišćanski i jermenski. Mogu se videti ortodoksni Jevreji prilikom molitve na Zidu plača kako klanjaju uz zvuke sa minareta. Zid islamski sa suprotne strane deo je dvorišta koje okružuje centralnu džamiju. Da li im to smeta, da li to doživljavaju kao provokaciju? Ne, rekoše nam. To je tako. Mi smo tu, i oni su tu. U Crkvi Svetog Groba katolička misa i pravoslavna liturgija smenjuju se u par minuta, koliko da sveštenici uđu, ili izađu. Na Maslinovoj gori – mnoštvo različitih manastira, staro jevrejsko groblje i – Crkva svih religija!

Sinagoge, džamije, pravoslavne crkve, katoličke crkve, jermenske crkve – sve zajedno, na malom prostoru, jedne do drugih. Najveće svetinje svetskih religija, isto tako, jedne do drugih. A u neposrednoj blizini, u zbijenim uličicama starog grada – najveća rasprodaja vere, običaja i simbola. Deset, petnaest, šezdeset šekela. Za svačiji džep. Kupi i nosi. Ponesi sa sobom, stavi u kofer, deo svetinje, komadić religije...

Na svakom koraku mladići i devojke sa oružjem na ramenu; dečak naslonjen na semafor, čeka zeleno svetlo, puškomitraljez mu dotiče članak. Na ulasku u tržni centar ili na autobusku stanicu rendgen kontrole, skeniranje torbi. Da li smo se osećali nebezbedno? Da, možda, prvog dana. Ali ništa nije omelo naše večernje šetnje, vožnju gradskim autobusima, fotografisanje na centralnim ulicama i trgovima, razgovor sa meštanima. Da li smo se osećali bezbedno? Da, u svakom trenutku.

Poslednji kontrast, možda najsnažniji, dotakao je svakoga ponaosob. Jad Vašem nas suočava sa najtragičnijim istorijskim događajima, sa monstruoznim zločinom protiv ljudskosti, protiv razuma i savesti. A opet, mi u pauzama pijemo kafu, šetamo, razgledamo, ponašamo se kao turisti, neobavezno ćaskamo i – smejemo se. Ovaj lični, emotivni kontrast izazvao je u meni zbnjenost koja me nije napuštala.

* * *

Iako kratak, boravak u Izraelu predstavlja jedno od najznačajnijih iskustava u mom profesionalnom razvoju. Put je bio pažljivo isplaniran, do tačnina osmišljen, a raspored aktivnosti tako zgušnjut i sadržajan – da bi i samo nabranje svega što sam videla i saznala predstavljalo stanoviti problem. Pogled na agendu i pregled fotografija i beležaka pokazao se neophodan da bih se svega prisetila. Izuzetno dobar i brižljivo sačinjen je bio izbor mesta predviđenih za obilazak i izbor ljudi predviđenih za razgovor. Sam taj izbor omogućio mi je sagledavanje jednog društva i jedne drugačije kulture sa više različitih aspekata i to kako u kulturološkom, religijskom, kulturno-istorijskom, socijalnom, urbanističkom, političkom, pravnom – tako i u stručnom, pedagoško-didaktičkom i humanističkom smislu, što mislim da predstavlja samu esenciju i svrhu naše posete.

Šta je to što sam ponela kao poruku, kao suštinu, kao predanje? Život iznad svega, život kao najviša vrednost; ljudsko dostojanstvo i kultura sećanja!

Jad Vašem je svetski komemorativni, dokumentacioni, istraživački i edukativni centar o tragediji Holokausta. Osnovan 1953. godine, bazira svoj rad na istraživanju, komemoraciji i podučavanju. To je veliki kompleks koji, na površini od 45 hektara, u specifičnom arhitektonskom i botaničkom okruženju, povezuje objekte različite namene. Pored najobimnije arhive i biblioteke, tu je zgrada administracije i istraživanja, Istorijski muzej Holokausta, Dvorana imena, Muzej umetnosti nastale tokom Holokausta, Izložbeni paviljon, Vizuelni centar, Centar za učenje, sinagoga, Dvorana sećanja, Dečiji muzej, Dolina zajednica, Zid sećanja, Internacionalna škola za izučavanje Holokausta, kao i mnoštvo pojedinačnih skulptura i spomenika. Ovom memorijalnom kompleksu je poveren zadatak obeležavanja uspomene na šest miliona Jevreja koje su ubili nacisti i njihovi saradnici, očuvanja nasleđa hiljada uništenih jevrejskih zajednica, kao i poštovanja *pravednika* širom sveta koji su rizikovali svoje živote da bi spasavali Jevreje.

Holokaust je naziv za sistematski državni progon i poseban genocid nad Jevrejima (u širem smislu, nad različitim etničkim, verskim i političkim grupama ljudi) tokom Drugog svetskog rata koje su

izvršili nacistička Nemačka i njeni saradnici. Razvio se u upotrebu odreda smrti i koncentracionih logora sa masovnim i centralno organizovanim pokušajima da se usmrti svaki mogući pripadnik jevrejskog naroda. Prvi put u istoriji korišćene su industrijske metode za masovno uništenje celog naroda. Osim Jevreja, sistematski su istrebljivani Romi, Sloveni, kao i različite društvene grupe: homoseksualci, duševni bolesnici, politički protivnici, poljski i sovjetski ratni zarobljenici... Jevreji nisu bili jedine žrtve Hitlerovog režima, ali su bili jedini koje su nacisti nastojali da unište u celini.

Kako podučavati o Holokaustu? Seminar za edukatore nam je pružio model, praksu, teoriju i materijal. Koncipiran je tako da obuhvata sve značajne teme, otvara ključna pitanja, pobuđuje sopstveno preispitivanje. Ta svojevrsna škola je istovremeno i podsećanje i opomena. Budi emocije i uspavanu savest, pokreće lična pitanja, jer svako ima svoju priču. Svaka država treba da nauči kako da postupa sa žrtvama (sa žrtvama Holokausta, ali i sa žrtvama svih drugih ratova i ratnih zločina) i – kako da postupa sa učinocima zločina. Jedno je posao Prosvete, drugo Istorijske nauke, a treće – Države, Pravosuđa i Pravde. Jedni bez drugih ne mogu.

Kako podučavati o Holokaustu, kako učenicima govoriti o ratnom zločinu? Kako izbeći greške koje smo, možda iz neznanja, do sada činili? Kako učiniti đake osetljivim na probleme diskriminacije, mržnje i progona u današnjem svetu? Kako poučavati za budućnost, kroz putovanje u prošlost – da se zločin ne ponovi? Principi pedagoške filozofije Jad Vašema su dragoceni i, ujedno, primenljivi na temu drugih masovih zločina nad nedužnim ljudima čija je jedina krivica – njihova različitost. Pokušaću da ih ukratko koncipiram:

Kada želite da đacima govorite o Holokaustu, ne počinjte odmah sa Holokaustom. Započnite pričom o jevrejskom narodu, o običajima Jevreja, o njihovom životu pre rata.

Nemojte se plašiti da pristupite ovoj temi – o Holokaustu se može uspešno učiti.

Kada želite da govorite o strahotama logora, ne bavite se time kako je 6 miliona ljudi umrlo, nego kako je 40.000 ljudi preživelo.

Ne navodite načine umiranja, već načine preživljavanja i života u haosu. Treba gledati život (proces), a ne smrt (rezultat).

Ne pokazujte stravične fotografije mrtvih tela, to je pornografija Holokausta koja izaziva šok, traumu, gađenje i distancu. Prikažite đacima slike lica ljudi, slike iz života.

Ne tražite od đaka da izmisle priču na osnovu dokumentarne fotografije. Postavite im jednostavna pitanja: kako je obučena ova žena, kakav znak ima na rukavu, kakav je izraz njenog lica, šta piše na klupi (samo za Jevreje), zašto ona sedi na toj klupi, kako se oseća, kako bi se ti osećala?

Ne govorite o žrtvama kao o brojevima, dajte im imena i lica, pročitajte pisma iz logora, autentična svedočanstva, upoznajte žrtve kao ljudska bića, to je važna tačka za empatiju.

Ne počinjte čas pričom o svetskoj istoriji i o Drugom svetskom ratu. Promenite redosled: pojedinac – porodica – zajednica – istorija. Krenite od imena, od lične priče, pratite šta se dogodilo toj porodici, zatim šta se događalo u državi, i na kraju dosegnite opšti kontekst, svetsku istoriju.

Ne prihvatajte pitanje – zašto su to činili Jevrejima, šta nije u redu sa njima? Postavite pitanje drugačije – Šta nije u redu sa nacistima, kad su mogli to da učine?

Nemojte dozvoliti da vaši đaci steknu mišljenje da su svi Nemci bili nacisti, niti da je ceo nemački narod bio sklon genocidu.

Izbegavajte korišćenje izraza koje su koristili učinioci zločina, jer oni odražavaju njihove stavove. Izrazi kao *konačno rešenje* moraju biti stavljani pod navodnike i kritički analizirani.

Nemojte osuđivati, već učenicima postavljajte važna, suštinska pitanja. Učite o vrednostima. Podučavajte za empatiju, a ne za osudu.

Nemojte izmišljati događaje, priče i svedočenja. Na raspolaganju imate dovoljno dokumenata, svedočanstava i pisama, koristite obilje postojeće dokumentacije.

Nemojte preterano pojednostavljivati stvari. Otvorite problem moralne dileme, ona uvek postoji.

Jevrejski lekari su ostavili svedočenja o dilemi - kome dati insulin u logoru, kada ga nema dovoljno?

Ne morate imati odgovor na svako pitanje. Postoje stvari koje je teško razumeti, a još teže objasniti drugome. *Ja sam posetio Aušvic, video sam krematorijume, sada znam.* Greška. Mi - ne znamo.

Ne nudite previše optimistična rešenja. Preživeli nisu doživeli *happy end*. Bili su oslobođeni, ali ne i slobodni.

Naglasite da se Holokaust mogao izbeći. Holokaust se dogodio jer su pojedinci, grupe i narodi odlučili da postupe ili da ne postupe na određeni način.

Nemojte podsticati stereotipe o nečoveštvu i opisivati izvršioce zločina kao neljudske monstrume. Holokaust je događaj koji je prouzrokovao i počinio čovek. Zlo više ne može poslužiti kao dovoljno objašnjenje za zločin. Teže je pitanje – kako je bilo moguće da obični muškarci i žene mogu učestvovati u ubijanju nedužnih, običnih, muškaraca, žena i dece.

Nemojte koristiti simulacije u kojima će se učenici poistovećivati sa žrtvama ili sa zločincima.

Izbegavajte opravdanja za poricanje događaja iz prošlosti. Poricanje Holokausta je ideološki motivisano. Namera onih koji osporavaju istinitost događaja je da unesu sumnju namernim iskrivljavanjem i pogrešnim tumačenjem istorijskih dokaza.

Pokažite razumevanje za zabrinutost vaših đaka. Neki od njih, koji osećaju da se patnjama njihovog naroda ili grupe nije posvetilo dovoljno pažnje, mogu pružiti otpor učenju o progonu i ubistvima drugih. Važno je proučavati i druge oblike masovnih zločina (rasizam, ropstvo, progon, kolonijalizam) koji se posebno odnose na sastav vaših učenika.

Podstičite svoje đake da razmišljaju o nacionalnim i lokalnim tradicijama obeležavanja godišnjica i komemoracija. Diskutujte o tome kako se, pod uticajem kulture, oblikuju uspomene i sećanja; kako se različite grupe izdvajaju iz opšte istorije i stvaraju svoje sopstvene priče; bavi li se njihov narod teškim aspektima svoje nacionalne

istorije.

Nemojte se plašiti da ispitajte mogućnost organizovanja opravdanih i miroljubivih akcija koje bi bile vezane za one probleme za koje su zainteresovani vaši đaci.

Nemojte upoređivati patnje bilo koje grupe ljudi sa patnjama drugih grupa. Nema hijerarhije patnji, ni u sklopu istorije nacizma, niti između Holokausta i drugih genocida. Treba istinski razumeti opštu poruku. Kao što nije moguće objasniti masovno ubistvo Jevreja izvan konteksta Drugog svetskog rata, tako je nemoguće izučavati ovaj događaj izdvojeno iz konteksta drugih grupa ljudi, drugih žrtava.

Mnogi autori su, nastojeći da Holokaust dovedu do razumevanja „ukazivali na (ne)mogućnost življenja, mišljenja i pevanja u senci jednog neuporedivog *istorijskog pada*, sa bremenom jednog *stečaja civilizacije*, sa svešću da je Aušvic bio ili da opet može biti moguć.“⁽¹⁾ To pokreće pitanje sa kojim smo i mi suočeni, pitanje na koje nismo dobili odgovor: Može li edukacija biti prevencija genocida, može li se obrazovanjem i vaspitanjem sprečiti zločin?

I pored svega, na svakih 10 godina, negde u svetu (ili negde kod nas) dogodi se novi genocid. Prema Adornu, zahtev da Aušvic ne sme da se ponovi, odnosi se pre svega na vaspitanje. Učenje o Holokaustu je značajno, jer *doprinosi stvaranju duhovne, kulturne i društvene klime koja ne dopušta ponavljanje. Svaka debata o idealima vaspitanja je ništavna i bezvredna ukoliko ne govori o tome da Aušvic ne sme da se ponovi.*

(1) Predrag Krstić, Posle Aušvica, Treći program br. 127-128, III-IV, RTS, Treći program Radio Beograda i Filip Višnjić, Beograd 2005.

Nada Banjanin Đuričić, Danas,
Filozofski magazin